

Ks. JAN ZWIĄZEK (Częstochowa)

Z DZIAŁALNOŚCI DOBROCZYNNIEJ W CZĘSTOCHOWIE NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

TRADYCJE KOŚCIELNEJ DOBROCZYNNOSCI.

Do końca XVIII stulecia chrześcijańska nauka o praktykowaniu uczynków miłosierdzia była jedynym czynnikiem kształtującym formy niesienia pomocy materialnej i duchowej ludziom potrzebującym. W praktyce życia codziennego były to różne instytucje organizowane i kierowane przez Kościół katolicki. Niosły pomoc ludziom chorym, starcom oraz pozbawionym jakiegokolwiek opieki ze strony swoich krewnych¹ W czasach starożytności chrześcijańskiej i średniowiecza były to różnego rodzaju przytułki dla tej grupy ludzi, Dawały one jednakże schronienie tylko małej liczbie ludzi biednych. Nazywane były wówczas szpitalami² Owe szpitale, najczęściej fundowane przy kościołach parafialnych, dawały schronienie i utrzymanie zazwyczaj kilku osobom, ale problemu nędzy ludzkiej z reguły nie rozwiązywały. Z czasem zaczęły powstawać większe instytucje szpitalne wraz z kościołami szpitalnymi. Znajdowali tu opiekę chorzy i starcy z najbliższej okolicy. Liczni dobrodzieje, tak duchowni, jak i świeccy dla tych instytucji zapisywali znaczne darowizny pieniężne lub w formie własności ziemskiej³ W czasach nowożytnych, zwłaszcza od chwili pojawienia się silnych oddziaływań oświeceniowych w XVII i XVIII wieku, chrześcijańskie miłosierdzie, niosące pomoc człowiekowi biednemu z motywów nadprzyrodzonych, usiłowano zastąpić działalnością filantropijną, mającą swoje podstawy jedynie w więzi łączącej ludzi. Tę drugą formę działalności dobroczynnej coraz powszechniej propagowały nowożytne państwa i społeczeństwa⁴. Nie mogły jednak wyeliminować całkowicie kościelnej działalności charytatywnej, albowiem było zbyt wielu ludzi ubogich i różne instytucje mogły prowadzić właściwą sobie działalność w tej dziedzinie.

Kościelna opieka społeczna koncentrowała się wokół ośrodków życia religijnego: a więc w pierwszym rzędzie wokół kościołów parafialnych i klaszto-

¹ K. D o l a, *Opieka społeczna Kościoła*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, pod red. ks. B. K u m o r a i ks. Z. O b e r t y ń s k i e g o, t. 1 cz. 2, Poznań—Warszawa 1974, s. 504.

² K. B i h l m a y e r, H. T ü c h l e, *Historia Kościoła*. T. 1: *Starożytność chrześcijańska*, tł. J. K l e n o w s k i, Warszawa 1971, s. 374—375.

³ K. D o l a, jw., t. 2 cz. 1, s. 344—345. Na terenie diecezji częstochowskiej szpitale parafialne z kościołami istniały m.in. w Krzepicach, Radomsku i Siewierzu.

⁴ B. P a n e k, *Krakowskie organizacje charytatywne w latach 1918—1939*, Kraków 1986, s. 10.

rów. Zwłaszcza klasztory w tej dziedzinie czyniły bardzo wiele. Z czasem powstawały także bractwa religijne spełniające jako główne swoje zadanie opiekę nad chorymi i biednym⁵ W XVIII wieku zgromadzenia zakonne bonifratrów i siostr szarytek w zorganizowany sposób podjęły dotychczasową działalność charytatywną w Kościele, czyli stałą opiekę nad biednymi. Ta działalność była kontynuowana także w następnych stuleciach, a szczególnie podjęły ją zgromadzenia zakonne w tym czasie⁶

SYTUACJA SPOŁECZNA I MATERIALNA LUDNOŚCI CZĘSTOCHOWY.

Stara Częstochowa od 1502 r. stale rozwijała się dzięki nadaniu jej prawa magdeburskiego przez króla Aleksandra Jagiellończyka. Późniejsi władcy także nadawali miastu liczne przywileje. Ale miasto było także niszczone przez różne kataklizmy dziejowe⁷ Po rozbiorach Częstochowa została oderwana od dawnego województwa krakowskiego i włączona do Księstwa Warszawskiego, potem zaś do Królestwa Polskiego. Także pod względem kościelnym została wyłączona z dawnej diecezji krakowskiej i włączona do diecezji wrocławskiej⁸ W dniu 19 sierpnia 1826 r. dotychczasowe dwa miasta — Stara Częstochowa i Nowa Częstochowa — oraz wsie sołeckie Kucelin, Kule, Stradom i Zawodzie zostały przekształcone w jeden organizm miejski pod nazwą Częstochowa⁹ Organizacja nowego miasta pociągnęła za sobą duże wydatki. Miasto otrzymało wszakże prawa przysługujące miastom wojewódzkim. W połowie XIX wieku Częstochowa była czwartym miastem pod względem wielkości w Królestwie Polskim (po Warszawie, Lublinie i Kaliszu). Znaczenie miasta wzrosło także dzięki nowej linii kolejowej Warszawa — Wiedeń, łączącej to miasto z innymi miastami Królestwa i Rosji¹⁰ Jasno-górski ośrodek pielgrzymkowy stawał się ważnym czynnikiem oddziaływania religijnego i patriotycznego nie tylko w granicach Królestwa, lecz także na inne tereny polskie. Uroczystości religijne stawały się okazją do podnoszenia świadomości narodowej wśród uczestników nabożeństw. Uroczystości rocznicowe i pieśni patriotyczne, a przede wszystkim kazania przypominały warto-

⁵ J. K ł o c z o w s k i, *Wspólnoty chrześcijańskie. Grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XV wieku*, Kraków 1964, s. 254—257.

⁶ K. D o l a, jw., t. 1 cz. 2, s. 370.

⁷ S. K r a k o w s k i, *Stara Częstochowa. Studia nad genezą, ustrojem i strukturą ludnościową i gospodarczą Częstochowy (1220—1655)*, Częstochowa 1948, s. 33 nn.

⁸ S. A r n o l d, *Geografia historyczna Polski*, Warszawa 1951, s. 80—81; B. K u m o r, *Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej 1772—1918*, Kraków 1980, s. 207.

⁹ F. S o b a l s k i, *Częstochowa w latach 1826—1905*, [w:] *Dzieje Częstochowy od zarania do czasów współczesnych*, pod red. S. K r a k o w s k i e g o, Katowice 1964, s. 82.

¹⁰ J. B r a u n, *Częstochowa — urbanistyka i architektura*, Warszawa 1979, s. 80—81; A R a d ł o w s k i, *Zarys rozwoju przemysłu częstochowskiego*, „Ziemia Częstochowska” 4:1961 s. 31; S. W a l l m a n, *Rys historyczny życia gospodarczego Częstochowy (do r. 1934)*, „Ziemia Częstochowska” 3:1947 s. 12.

ści patriotyczne i wzywały do odzyskania wolności narodowej. Największe natężenie tego rodzaju działalności miało miejsce w latach poprzedzających wybuch powstania styczniowego i w czasie jego trwania¹¹ Władze magistratu Częstochowy z burmistrzem Stanisławem Łęckim, a także lekarze i służba szpitalna, nieśli pomoc powstańcom we wszelkim możliwym zakresie. Jednocześnie represje carskie były bardzo dotkliwe, miasto zaś zostało zniszczone, specjalnie podpalone przez wojska rosyjskie. Ze zniszczeń popowstaniowych Częstochowa zaczęła się dzwigać dopiero pod koniec XIX wieku¹² Dzięki napływowi kapitału zagranicznego zaczął rozwijać się przemysł włókienniczy, metalurgiczny i chemiczny. Rozwojowi przedsiębiorstw przemysłowych w Częstochowie sprzyjało dogodne położenie przy ważnym szlaku kolejowym oraz przy bogatych zasobach wodnych, niezbędnych w różnych dziedzinach przemysłowych (rzeka Warta i jej dopływy). Już w nowym stuleciu powstały linie kolejowe: Częstochowa — Herby (1902) i Częstochowa — Kielce (1911). W 1903 r. w miejscowych zakładach przemysłowych pracowało ok. 10 tysięcy robotników¹³ Rozwijały się jednocześnie instytucje oświatowe m.in. szkoły średnie (gimnazjum rządowe i dwie szkoły prywatne). W 1906 r. powstało pierwsze polskie gimnazjum, którego dyrektorem był Walerian Kuropatyński, a w 1907 r. drugie polskie gimnazjum, założone przez dra Władysława Biegańskiego. Powstawały w tymże czasie średnie szkoły żeńskie¹⁴ Działalność dra Biegańskiego przejawiała się przede wszystkim w działalności medycznej, ale prowadził on jednocześnie ożywioną działalność społeczną. W latach 1899—1901 zorganizował i przewodniczył Towarzystwu Dobroczynności dla Chrześcijan w Częstochowie. W mieście prowadzono w tym czasie rozbudowę jego dzielnic¹⁵ Odbudowano także obiekty sakralne, w tym na Jasnej Górze. Wkraczająca w XX wiek Częstochowa liczyła ok. 50 tysięcy mieszkańców i zaledwie 2 parafie: dawną parafię św. Zygmunta i parafię św. Barbary, powstałą kilka lat wcześniej. Kilka lat później powstała nowa parafia w robotniczej dzielnicy Raków¹⁶

¹¹ Z. Sz. J a b ł o Ń s k i ZP, *Jasna Góra. Ośrodek kultu maryjnego (1864—1914)*, Lublin 1984; B. K u m o r, *Austriackie władze zaborcze wobec kultu Królowej Polski i pielgrzymek na Jasną Górę*, „*Studia Claromontana*” 1:1981 s. 77—97; Z. Z i e l i Ń s k i, *Wielkopolskie pielgrzymki na Jasną Górę w czasie niewoli narodowej*, „*Studia Claromontana*” 1:1981 s. 97—108; J. M y s z o r, *Duszpasterstwo parafialne na Górnym Śląsku w latach 1821—1914*, Katowice 1981, s. 142—144.

¹² K. J u r e k, *Ziemia Częstochowska w powstaniu styczniowym*, „*Ziemia Częstochowska*” 5:1965 s. 127—128; H. R o l a, *Powstanie styczniowe na ziemi częstochowskiej*, Katowice 1965.

¹³ J. B r a u n, jw., s. 74; F S o b a l s k i, jw., s. 99.

¹⁴ S. S z y m a Ń s k i, *Najstarsze tradycje szkolnictwa w Częstochowie*, „*Ziemia Częstochowska*” 5:1965 s. 49—58; J. W ó j c i c k i, *Z dziejów szkolnictwa częstochowskiego*, „*Prace Naukowe Towarzystwa im. A. Mickiewicza, Oddział w Częstochowie*” 33—34:1976—1980 s. 93—95; J. P i e t r z y k o w s k i, *Jasna Góra w okresie I wojny światowej 1914—1918*, „*Studia Claromontana*” 2:1981 s. 423.

¹⁵ J. M i k o ł a j t i s, *Z pracy naukowo-literackiej dra Biegańskiego*, „*Roczniki Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza. Oddział Częstochowski*” 30:1973 s. 3—5.

¹⁶ W. P a t y k i e w i c z, *Chronologia parafii diecezji częstochowskiej*, „*Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne*” 40:1966 s. 67, 70—71.

Sytuacja materialna mieszkańców była bardzo zróżnicowana. Praca w zakładach przemysłowych nie dawała wystarczających środków do utrzymania rodzin robotniczych. Wielu mieszkańców pozostawało bez żadnej pracy. Załogi robotnicze w hutach i fabrykach za wzorem środowisk robotniczych Warszawy, Łodzi i Zagłębia Dąbrowskiego podejmowały akcje strajkowe, które jednak nie mogły rozwiązać w pełni problemów ekonomicznych¹⁷ Przy Radzie Miejskiej w Częstochowie dopiero od 1915 r. istniał Komitet Doraźnej Pomocy, którego zadaniem było zaopatrywanie ludności w żywność. Podczas I wojny światowej powstały w różnych dzielnicach miasta Rady Opiekuńcze, które prowadziły tanie, a nawet darmowe kuchnie dla najbiedniejszych. Okupacja niemiecka w czasie I wojny światowej (Jasna Góra stanowiła enklawę pod zarządem austriackim) przyczyniła się do ogromnego zubożenia miasta. W tych okolicznościach powiększyła się liczba biedy miejskiej, potrzebującej stałej pomocy. Pomoc mogła być organizowana jedynie w formie doraźnej¹⁸

Rozwój zakładów przemysłowych powodował ustawiczny wzrost liczby mieszkańców miasta. W 1880 r. Częstochowa liczyła 18 147 mieszkańców, w 1893 r. — 28 976, w 1897 r. — 45 tysięcy, w 1904 r. — 61 141, w 1910 — 73 tysiące i w 1913 r. 90 tysięcy mieszkańców. Prawie 70% zatrudnionych w przemyśle stanowiła ludność przybyła z okolicznych wsi. Natomiast ok. 30% ogółu mieszkańców stanowiła ludność żydowska¹⁹

SZPITALE-PRZYTULKI W CZĘSTOCHOWIE

Jednym z przejawów opieki społecznej w Częstochowie była działalność szpitalna. Jeszcze na początku XIX w. były w Częstochowie 3 szpitale-przysyłki: przy kościele św. Zygmunta i św. Barbary oraz przysyłki dla ludności żydowskiej obok synagogi. Po roku 1814 ocalał tylko przysyłka przy kościele św. Barbary. Został jednakże wzniesiony nowy szpital według projektu Henryka Markoniego, otwarty 1 lipca 1838 r. Był to nowoczesny szpital. Istniał pod wezwaniem św. Benedykta, a od 1854 r. pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny. Od roku 1883 dyrektorem szpitala był dr Władysław Biegański. W początkach I wojny światowej powstały nowe szpitale, a wśród nich szpital będący własnością Żydowskiego Towarzystwa Dobroczynności na Zawodziu. Warunki panujące w częstochowskich szpitalach były trudne, ale miejscowa i okoliczna ludność znajdowała w nich opiekę²⁰

¹⁷ H. R o l a, *Częstochowa w latach 1905—1918*, [w:] *Dzieje Częstochowy...*, s. 117; A. R o t a u b, *Częstochowa w rewolucji 1905—1907*, [w:] *Dzieje Częstochowy...*, s. 131 nn.

¹⁸ J. P i e t r z y k o w s k i, *Jasna Góra w okresie dwóch wojen światowych*, Warszawa 1987 s. 32—50.

¹⁹ F. P a t r z y k, *Ludność i zagadnienia mieszkaniowe w Częstochowie w XX wieku*, [w:] *Dzieje Częstochowy...*, s. 287 nn.

²⁰ W. S z c z e p a ń s k i, *Szpitaly Starej i Nowej Częstochowy*, „Nad Wartą” 2:1968 nr 3 s. 4—5.

Kościelna działalność dobroczynna w Częstochowie opierała się na instytucjach kościelnych czyli na parafiach i klasztorach. Na przełomie wieków w Częstochowie były zaledwie 3 parafie. Za działalność patriotyczną podczas powstania styczniowego bardzo surowe represje dotknęły klasztory paulińskie. Zarówno parafie, jak i zakon pauliński w Częstochowie nie mogły podjąć działalności charytatywnej na właściwym poziomie, albowiem na przeszkodzie stały zakazy okupacyjne, Te placówki kościelne nie mogły także wznowić dawnej działalności dobroczynnej²¹

Tymczasem w Częstochowie istniała tradycja działalności dobroczynnej prowadzonej przez instytucje kościelne. Najdawniejsze przejawy tej działalności istniały przy parafii św. Zygmunta, z dawien dawna kierowanej przez duszpasterzy z zakonu paulińskiego. W tej parafii były prowadzone szpitale, mające formę przytułków dla starców, chorych i inwalidów. Podobnie jak w innych okolicach, w tego typu schroniskach i w przytułkach przebywało 4—8 pensjonariuszy. Zachowały się przekazy, że już pod koniec XV wieku w Starej Częstochowie istniał „domus hospitalis seu xenodochium” Miejsce tego przytułku dzisiaj nie jest możliwe do wskazania²² W XVI stuleciu, po uchwałach soboru trydenckiego w sprawie opieki nad potrzebującymi, powstały nowe szpitale—przytułki. W 1572 r. przy kaplicy św. Barbary został utworzony przytułek pod tym samym wezwaniem — przy źródle w kierunku mostu przy kaplicy św. Barbary. Jeszcze wizytacja kanoniczna archidiakona Krzysztofa Kazimirskiego podała, że dom szpitalny był utrzymany w dobrym stanie, a wyposażenie jego było dosyć bogate. Szpital ten został zniszczony podczas pożaru pod koniec XVII wieku²³ Znacznie bogatsze dzieje i większe znaczenie miał szpital—przytułek przy kaplicy św. Jakuba, wzniesiony w 1582 r. przez Jakuba Zalejskiego przy drodze prowadzącej ze Starej Częstochowy w kierunku Jasnej Góry, Opiekę nad szpitalem z woli fundatora sprawował urząd miejski. Jednakże drewniany budynek szybko zaczął chylić się ku upadkowi. W połowie XVII w. prowincjał polskich paulinów o. Andrzej Gołdonowski wybudował nowy budynek murowany w 1641 r. Fundację szpitala i kościoła św. Jakuba popierał nuncjusz apostolski w Polsce Mariusz Filonardi²⁴. Szpital miał służyć także pielgrzymom. O. Gołdonowski napisał specjalny statut dla mieszkańców przytułku, określający warunki funkcjonowania szpitala. Opiekę nad przytułkiem sprawował urząd miejski i przeor klasztoru jasnogórskiego. Z czasem szpital otrzymał liczne zapisy ze strony bogatych mieszczan częstochowskich oraz okolicznej szlachty. W 1771 r. w dużym stopniu został zniszczony przez wojska rosyjskie, Wkrótce został

²¹ Władze carskie tylko na Jasnej Górze pozostawiły klasztor etatowy; zob. J. P i e t r z y k o w s k i, jw., s. 9—10.

²² S. K r a k o w s k i, *Służba zdrowia i dobroczynność w Starej Częstochowie do połowy XVI wieku*, „Archiwum Historii Medycyny” 21:1959 z. 3—4 s. 180.

²³ W. Z e m b r z u s k i, *Przewodnik-informator po Częstochowie i okolicy*, Warszawa 1958, s. 17.

²⁴ J. L o m p a, *Przewodnik dokładny dla odwiedzających święte od wieków cudami słynące miejsce w obrazie Najśw. Maryi Panny na Jasnej Górze w Częstochowie*, Warszawa 1860, s. 67.

wszakże odbudowany i spełniał nadal swoją funkcję, kierowany przez siostry mariawitki (*Vitae Mariae*), aż do czasów powstania styczniowego²⁵

Najprawdopodobniej istniał także szpital-przytułek przy kościele św. Zygmunta poza murami miasta, ufundowany przez Piotra i Jadwigę Gryzichów, którego powstaniu był przeciwny proboszcz częstochowski. Albowiem przed kościołem parafialnym św. Zygmunta pensjonariusze dotychczasowych 3 przytułków zbierali ofiary, a nowy przytułek przyczyniłby się do zubożenia dotychczasowych przytułków. Mimo to szpital powstał i istniał. W 1770 r. mieszkało w nim „dziadków dwóch i dwie babki”²⁶

Nie można jednakże pominąć szpitali-przytułków w Częstochówce, czyli w Nowej Częstochowie wokół Jasnej Góry. Podczas pobytu króla Jana Sobieskiego na Jasnej Górze, przed wyprawą wiedeńską, jego małżonka przekazała na szpital przy Jasnej Górze 12 tysięcy florenów, które paulini mogli przeznaczyć jedynie na utrzymanie ubogich. Mieszkańcy przytułku mieli modlić się w intencji rodziny królewskiej²⁷ Trzecim był przytułek pod wezwaniem św. Krzyża, zorganizowany przez ks. Władysława Nicińskiego w 1780 r., ale miejsce jego lokalizacji oraz działalność nie są znane²⁸

Wyżej wymienione szpitale-przytułki świadczyły o ożywionej działalności dobroczynnej w Starej i w Nowej Częstochowie. Podkreślić należy dużą aktywność i zasługi miejscowych duszpasterzy z zakonu paulińskiego w kościele św. Zygmunta i na Jasnej Górze, ale także duże zrozumienie ze strony władz miejskich i miejscowego społeczeństwa. Jednakże represje po powstaniu styczniowym wobec instytucji i duchowieństwa katolickiego, a także wcześniejsze spalenie miasta zahamowały, a nawet całkowicie zniszczyły dotychczasową działalność dobroczynną, prowadzoną przez instytucje kościelne. Szczególnie negatywnie w tej dziedzinie zaważyły represje wobec paulinów częstochowskich; zakonowi pozostawiono jedynie etatowy klasztor na Jasnej Górze. Kaplica i szpital św. Jakuba zostały zburzone przez wojska rosyjskie, a na ich miejscu władze okupacyjne wybudowały dla ludności rosyjskiej i wojska rosyjskiego cerkiew prawosławną pod wezwaniem św. Cyryla i Metodego²⁹

NOWE FORMY DZIAŁALNOŚCI CHARYTATYWNEJ

Odrodzenie kościelnej działalności dobroczynnej w Częstochowie jest związane z osobą hrabiny Marii Czarneckiej. Po odbytych rekolekcjach na Jasnej Górze w 1894 r. zdecydowała się założyć instytucję charytatywną

²⁵ S. Krakowski, jw., s. 181.

²⁶ W. Szczepański, *Z proboszczem zatarg o szpital*, „Nad Wartą” 9:1966 nr 1 s. 4.

²⁷ J. Związek, *Pielgrzymki Jana III Sobieskiego na Jasną Górę*, „Studia Claromontana” 4:1983 s. 172.

²⁸ W. Szczepański, jw., s. 4.

²⁹ W. Mondry, *Srebrne gody parafii św. Jakuba w Częstochowie*, mps w Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie; *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1978*, Częstochowa 1978, s. 82.

w tym mieście. Projekt swego dzieła skonsultowała z wybitnym paulinem o. Piusem Przeździeckim. O. Przeździecki podkreślił, że w tym czasie byłyby to pierwsza i jedyna instytucja dobroczynna w Częstochowie, a działanie takiej instytucji było bardzo pożądane. Realizując swoje zobowiązanie, hrabina zakupiła rozległą posesję tuż przy murach klasztoru jasnogórskiego od strony północnej, z przeznaczeniem na Schronienie dla Paralityków. Czarnecka widziała potrzebę powstania takiej instytucji w Częstochowie na wzór analogicznej instytucji istniejącej w Warszawie³⁰. Z pomocą finansową pośpieszyły także inne osoby i w 1898 r. kilku paralityków znalazło miejsce w nowo wybudowanych budynkach. Jednym z większych zapisów na Schronienie pod wezwaniem św. Antoniego była darowizna Władysława Podleńskiego, który część kolonii Targówek pod Warszawą o wartości 17 tysięcy rubli przeznaczył na tę instytucję. Zapisy na Schronienie stawały się coraz częstsze. W lutym 1909 r. Otton Staszewski z Kijowa zapisał na częstochowskie Schronienie sumę 30 tysięcy rubli. Obok przytułka dla chorych powstała ochrona (ochronka) dla sierot. Następnie Czarnecka wykupiła przylegające do Schronienia posesje, m. in. od hrabiny Bronisławy Tyszkiewiczowej. Całość nabytych gruntów Czarnecka zapisała na własność Schronienia św. Antoniego³¹. Pensjonariuszami przytułku byli ludzie chorzy, często nie mogący się poruszać o własnych siłach. W takiej sytuacji Czarnecka ufundowała kaplicę w 1903 r., którą w następnym roku poświęcił biskup włocławski Stanisław Zdzitowiecki (wraz z całym zakładem)³². Celem uzyskania funduszy dla Schronienia otwarto skarbonki dla tej instytucji w Dąbrowie Górniczej, Sosnowcu i Warszawie, a także organizowano różnego rodzaju imprezy dochodowe. Wraz z nabyciem posesji hr. Tyszkiewiczowej Schronienie przejęło opiekę nad ochronką św. Kazimierza. Według decyzji rządowej z 22 marca 1900 r., zakład otrzymywał środki na utrzymanie chorych i sierot z opłat pensjonariuszy. Ustawa ta podawała, że „osoby przyjęte do Schronienia korzystają bezpłatnie z mieszkania, usługi i całkowitego utrzymania, jak również opieki. Osoby nie pozbawione odpowiednich środków mogą być przyjmowane do Schronienia za pewną opłatą w ilości od 180 do 300 rubli rocznie. Wysokość powyższej opłaty zależy od zgody zarządu Schronienia stosownie do wymagań osoby, pragnącej być przyjętą do Schronienia”³³.

Podobnie w sprawie przebywających w Schronieniu dzieci ustawa stwierdzała, iż „dzieci przyjęte do ochrony i szwalni korzystają bezpłatnie z mieszkania, nauki, całkowitego utrzymania i z opieki; dzieci, których rodzice nie są pozbawieni środków, mogą być przyjmowane do ochrony i szwalni

³⁰ *Historia Zakładu św. Antoniego dla Paralityków i Sierot w Częstochowie*, Archiwum Diecezjalne w Częstochowie, sygn. IV 11 s. 159; *Historia powstania Schronienia Paralityków pod wezwaniem św. Antoniego*, Archiwum OO. Paulinów na Jasnej Górze, sygn. 1864.

³¹ *Archiwum Państwowego Biura Notarialnego w Częstochowie*, nr hip. 345, sygn. II/II rep. hip. D. I s. 1—7.

³² *Historia powstania Schronienia Paralityków...*, s. 13.

³³ *Ustawa Schronienia św. Antoniego*, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Częstochowie, sygn. mag. Cz. 1195 s. 21.

za pewną opłatą — od przychodzących w wysokości od 5 do 10 rubli rocznie, a od stałych od 120 do 150 rubli rocznie, stosownie do wymagań rodziców dzieci oddających³⁴. W szwalni dziewczynki pod kierunkiem siostry zakonnej uczyły się szycia bielizny, kołder i różnego haftu. Uzyskane w ten sposób pieniądze były przeznaczone na utrzymanie sierot oraz na zakup pomocy szkolnych. Fundusze własne nie wystarczyły jednak na pełne utrzymanie fundacji św. Antoniego i dlatego zarząd zwracał się często do magistratu m. Częstochowy o pomoc finansową lub w innej formie. Było to tym bardziej konieczne, że do Schronienia codziennie zgłaszali się ubodzy z prośbą o pomoc. Ci ludzie z reguły otrzymywali zapomogę, ale jednocześnie byli zobowiązani do wykonania pewnych prac w zakładzie. Znaczną pomocą dla Schronienia było własne gospodarstwo rolne, ogród oraz dość liczny inwentarz żywy³⁵

W dniu 22 marca 1900 r. został podany statut Schronienia św. Antoniego. Celem Schronienia była opieka nad paralitykami i chorymi na reumatyzm, artretyzm i pozbawionych zdolności ruchu. Nie przyjmowano natomiast chorych psychicznie oraz na choroby zakaźne. Całą instytucją kierował zarząd, a nadzór nad nim sprawowała Rada Powiatu Częstochowskiego Dobroczynności Publicznej. Pomoc lekarska biednym chorym była udzielana bezpłatnie. Na wypadek zamknięcia Schronienia w Częstochowie jego majątek przechodził na własność analogicznej instytucji w Warszawie³⁶

Na czele Schronienia stał Komitet, napierw powołany przez hr. Czarnecką, w skład którego wchodziła m. in. księżna Róża Lubomirska z Kruszyny. Czarnecka w okresie ok. 10 lat osobiście prowadziła administrację całej instytucji. Dodać należy, że podobny zakład Czarnecka prowadziła w Warszawie (pod wezwaniem św. Władysława)³⁷ Z tego powodu zabiegała o przekazanie zarządzania Schronieniem siostrze miłosierdzia, które miały przybyć z Warszawy do Częstochowy. Ale władze carskie nie wyraziły na to zgody. Wówczas przebywający we Francji w Juvisy o. Pius Przeździecki dowiedziawszy się, że dom polskich weteranów powstańczych miał zostać zlikwidowany, a siostry miłosierdzia (5 Polek) miały opuścić tę placówkę, zaproponował im przeniesienie się do Częstochowy. Siostry z przełożoną s. Teklą Stiller na czele zgodziły się wówczas na podjęcie pracy w Schronieniu św. Antoniego w Częstochowie. Przybyła w marcu 1907 r. hr. Czarnecka oddała siostrze zarząd Schronienia, a sama wycofała się z dotychczasowej działalności. Pod ich zarządem Schronienie znacznie powiększyło dotychczasowy stan posiadania. Liczba chorych i sierot w przytułku była zmienna. W początkowym okresie przyjęto 17 osób, ale w 1901 r. było już 35 chorych, a w 1909 r. liczba ta wzrosła do 60 osób. Magistrat miasta także kierował

³⁴ *Ustawa Ochrony dla Biednych Dzieci i Szwalni pod wezwaniem św. Antoniego w Częstochowie*, Archiwum Diecezjalne w Częstochowie, sygn. IV 11 s. 161.

³⁵ G. A d a m c z e w s k a, *Opis założenia Schronienia św. Antoniego dla Paralityków i Sierot w Częstochowie*, rkps w Archiwum SS. Miłosierdzia, s. 6.

³⁶ *Ustawa Schronienia św. Antoniego...*, s. 16—39.

³⁷ G. A d a m c z e w s k a, jw., s. 13.

tam ludzi potrzebujących opieki. Liczba dzieci wynosiła ok. 40 osób. Dzieci były wyznania chrześcijańskiego. Już po I wojnie światowej została tu zorganizowana szkoła powszechna³⁸

Specyficzną formę pracy dobroczynnej podjęły siostry honoratki (Małe Siostry Niepokalanego Serca Maryi) w Częstochowie, zgodnie z kierunkiem wyznaczonym przez założyciela — bł. Honorata Koźmińskiego. Najpierw siostry tego zgromadzenia pracowały w szpitalach częstochowskich. Z inicjatywy Róży Anieli Godeckiej zgromadzenie założyło własny przytułek, który był przeznaczony dla chorych robotnic fabrycznych, w tym także dla sióstr zakonnych zjednoczonych, pracujących głównie w zakładach przemysłu włókienniczego. Przytułek był niezależny od władz administracyjnych miasta. Wiele bowiem robotnic zapadało na gruźlicę płuc. Najpierw w 1896 r. przytułek mieścił się przy ulicy Krakowskiej, potem przy ul. Ogrodowej, a od 1898 r. przy ul. Starej (obok Schronienia św. Antoniego)³⁹

Tego rodzaju przytułek był potrzebny w Częstochowie. Chorujące robotnice nie miały możliwości leczenia się, a często pozostawały bez żadnej opieki. Do przytułku przybywały zwykle w ostatnim stadium choroby. Zakonnice opiekowały się nimi w czasie choroby, zapewniając im także opiekę religijną. W wypadku śmierci zakonnice zajmowały się ich pogrzebem. W celu zapewnienia środków na utrzymanie przytułku siostry zorganizowały pracownię haftu, szwalnię oraz introligatornię. Pracowały tu siostry zakonne oraz powracające do zdrowia robotnice. Te kobiety, które odzyskały zdrowie, powracały do pracy w fabrykach. Liczba chorych robotnic zwiększyła się, a możliwości leczenia w przytułku były ograniczone. Dlatego M. Godecka nabyła w 1910 r. budynek przy ul. Starej 15, do którego przeniesiono dotychczasowy przytułek. Otrzymał on wówczas nazwę „Przezorność” Jednakże w 1912 r. władze carskie nakazały zlikwidować tę instytucję, a jako powód podały zagrożenie zdrowotne dla przybywających na Jasną Górę pielgrzymów. Przytułek jednak nadal pełnił dotychczasowe zadania, chociaż nieoficjalnie. Otrzymał wówczas nazwę: Zakład św. Józefa. Siostry honoratki powierzyły specjalnej opiece św. Józefa ten zakład oraz ufundowały dużą drewnianą figurę św. Józefa. Przeciętnie w zakładzie-przytułku przebywało ok. 20 chorych robotnic na gruźlicę, Było to kolejne dzieło miłosierdzia chrześcijańskiego w Częstochowie⁴⁰

Najbardziej wszakże znanym w tym okresie było Towarzystwo Dobroczynności dla Chrześcijan w Częstochowie. Podobnie jak w innych miastach Królestwa Polskiego, miejscowe społeczeństwo organizowało pomoc dla najbiedniejszych. W Częstochowie próby organizowania Towarzystwa podjęto w 1899 r. Wybrano wówczas zarząd Towarzystwa: dr Władysław Biegański prezes, rejent Stanisław Biernacki wiceprezes, Jan Wołyński sekretarz, Mie-

³⁸ Tamże, s. 2—3.

³⁹ *Mortuologium Zgromadzenia Sióstr Honoratek w Częstochowie*, Archiwum Zgromadzenia, t. 2 s. 118; F O l e n d z k a, *Kronika Zgromadzenia Sióstr Mniejszych od Niepokalanego Serca Maryi*, Archiwum Zgromadzenia, t. 2. s. 358.

⁴⁰ F O l e n d z k a, jw., t. 2 s. 500.

czysław Zborowski skarbnik oraz 5 członków zarządu, a wśród nich dr Józef Marczewski i o. Euzebiusz Rejman paulin. Gubernator piotrkowski zatwierdził Towarzystwo i zarząd w dniu 10 marca 1900 r. Rzeczywiści członkowie Towarzystwa składali roczną składkę w wysokości 6 rubli, a członkowie — ofiarodawcy składkę 1—1,5 rubla rocznie, Pod koniec 1900 r. Towarzystwo liczyło 165 członków rzeczywistych. W następnym roku dochody Towarzystwa jeszcze się zwiększyły i wynosiły 8410 rubli. W dniu 9 września 1901 r. Towarzystwo wizytował biskup Henryk Kossowski z Włocławka. Towarzystwo w pierwszym rządzie realizowało dzieło opieki społecznej. Przejęło od Powiatowej Rady Dobroczynności Publicznej niektóre agendy, a wśród nich 2 ochronki oraz dzieło organizowania pomocy żywnościowej, opału i odzieży dla biednych. W pierwszej fazie swej działalności Towarzystwo dokonało wnikliwego rozeznania sytuacji materialnej w mieście. W wyniku tej akcji podzielono miasto na 20 okręgów, na czele których stanęli wyznaczeni opiekunowie⁴¹

Członkowie Towarzystwa zajęli się przede wszystkim trudną sytuacją rodzin wielodzietnych ze środowisk robotniczych. Byli to przeważnie mieszkańcy peryferyjnych dzielnic miasta. Sytuacja materialna tych ludzi była bardzo trudna. Najpierw otoczono opieką dzieci chore i pozbawione opieki rodzicielskiej. Celem usprawnienia działalności Towarzystwa wydzielono 6 wydziałów: zapomóg w gotówce oraz w formie artykułów żywnościowych, ochron, tanich kuchni, kolonii letnich dla dzieci najbiedniejszych, przeciwzembraczy (przysług dla starców) oraz szwalni⁴²

W 1902 r. dr Biegański zrezygnował z zajmowanego stanowiska, a prezesem został rejent Stanisław Biernacki, natomiast nowymi członkami zarządu zostali wybrani m. in. ks. Konstanty Weberski i ks. Wojciech Helbich, którzy przejęli opiekę nad ochronkami i koloniami dla dzieci, a także rozdawnictwo i pomoc dla biednych⁴³

Dobrze w tym czasie działała tania kuchnia, zorganizowana przy ul. Miłkołajewskiej (obecna Katedralna), która wydawała biednym darmo posiłki, ale po okazaniu bonu wydanego przez Towarzystwo. Dziennie wydawano ok. 50 obiadów. Dla dzieci robotniczych urządzano kolonie letnie w Kamienicy Polskiej. W 1902 r. na koloniach przebywało 80 dzieci, a w następnych latach przeciętnie bywało po 100 dzieci. Z inicjatywy prezesa-lekarza dra Biegańskiego miejscowi lekarze bezpłatnie udzielali porad lekarskich biednym. W ciągu roku lekarze częstochowscy odbyli ok. 2000 wizyt u biednych. Na-

⁴¹ *I sprawozdanie Towarzystwa Dobroczynności dla Chrześcijan m. Częstochowy, Częstochowa 1901*, s. 3—5; *Towarzystwo Dobroczynności w Częstochowie*, „Dzwonek Częstochowski” 8:1903 s. 98; H. R o l a, *Nieznane epizody z działalności Towarzystwa Dobroczynności dla Chrześcijan w Częstochowie*, „Niedziela” 26:1983 nr 21 s. 5; J. Z w i ą z e k, *Działalność dobroczynna ks. Franciszka Raczyńskiego w Zagłębiu Dąbrowskim*, „Studia Theologica Varsaviensia” 26:1988 nr 2 s. 111—139.

⁴² H. R o l a, jw., s. 7.

⁴³ *Towarzystwo Dobroczynności w Częstochowie*, „Dzwonek Częstochowski” 8:1903 s. 71—76; H. R o l a, jw., s. 7.

tomiast aptekarze częstochowscy zobowiązali się sprzedawać lekarstwa z 50% zniżką.

Aktywna działalność Towarzystwa uległa poważnemu osłabieniu w latach 1907—1909. Z Częstochowy wyjechali wtedy inż. Jan Gryżewski, ks. Wojciech Helbich i Wiktor Jabłoński, należący do najaktywniejszych członków Towarzystwa. Dopiero nowi członkowie zarządu — Karol Wolfke (prezes), ks. Marian Fulman i Marian Jurajowski przywrócili dawny poziom działalności. Jeszcze aktywniejszą działalność prowadziło Towarzystwo od 1912 r., kiedy prezesem został dr Stanisław Markowski. Jego staraniem wybudowano nowy gmach przy ul. Staszica, w którym umieszczono biura, bursę dla młodzieży szkolnej, ochronkę i bibliotekę dla dzieci oraz szkołę Towarzystwa Opieki Szkolnej. Dom został oddany do użytku w połowie 1913 r., ale wybuch I wojny światowej i okupacja niemiecka przerwały tę działalność, podobnie jak i całego Towarzystwa⁴⁴

Wyrazem troski ze strony Towarzystwa o biedne dzieci było zorganizowanie 8 ochronek oraz Izby Zajęć dla dziewcząt i chłopców. W dniu 23 października 1905 r. o. Euzebiusz Rejman poświęcił lokal wynajęty na Izbę Zajęć dla dziewcząt pod wezwaniem Matki Boskiej Częstochowskiej przy ul. św. Barbary 6. Zakładem kierowała s. Karolina Żelaznowska. Dziewczęta uczyły się szycia bielizny i haftu⁴⁵ Podobny zakład dla chłopców o nazwie: Izba Zajęć pod wezwaniem św. Stanisława Kostki, zorganizował ks. Stanisław Kowalski, wikariusz parafii św. Zygmunta (przy ul. Mikołajewskiej 2). Początkowo w warsztatach tokarskim i stolarskim uczyło się zawodu 30 chłopców. W ciągu 2 lat liczba chłopców wzrosła do 60, a 16 uczniów przebywało na stałe w tym zakładzie, byli bowiem sierotami. Nauka i utrzymanie w zakładzie były darmowe. Wszelkie środki na utrzymanie zakładu organizował ks. Kowalski⁴⁶

Wobec bardzo nasilonego w Częstochowie zjawiska żebractwa powstało Towarzystwo Przeciwżebracze. Jego założycielem był wikariusz parafii św. Barbary ks. Jan Żak. Towarzystwo powstało w 1901 r. W przytułku przy parafii św. Barbary znajdowali mieszkanie i utrzymanie ludzie uprawiający dotychczas żebractwo. Dla mogących podjąć jakąś pracę organizowano odpowiednie zajęcia. Środki na utrzymanie zakładu pochodziły z ofiar, wypracowanych dochodów oraz dotacji Towarzystwa Dobroczynności dla Chrześcijan. Dokładniejsze wiadomości na temat działalności Towarzystwa Przeciwżebraczego nie dochowały się⁴⁷

Zaznaczyć wszakże należy, że obok Towarzystwa Dobroczynności dla Chrześcijan w Częstochowie istniało także Towarzystwo Dobroczynności dla Żydów, założone w 1900 r. Już w pierwszym roku istnienia Towarzystwo

⁴⁴ S. N o w a k, *Z moich wspomnień*, Częstochowa 1933, s. 188.

⁴⁵ *Poświęcenie Zakładu MB Częstochowskiej w Częstochowie*, „Dzwonek Częstochowski” 12:1905 s. 71.

⁴⁶ *Nowiny z Częstochowy*, „Dzwonek Częstochowski” 15:1908 s. 69.

⁴⁷ *Towarzystwo Przeciwżebracze w Częstochowie*, „Dzwonek Częstochowski” R. 1:1902 s. 56 nn.

dysponowało sumą 30 tysięcy rubli. Prowadziło działalność dobroczynną dla ludności żydowskiej. Posiadało fundusz na budowę szpitala dla Żydów. Wielkim filantropem żydowskim był Henryk Markusfeld⁴⁸

*
* *

Czy wyżej przedstawione instytucje dobroczynne spełniły swoje zadania? Odpowiedź może być tylko pozytywna, uwzględniając ówczesne warunki polityczne i społeczne. Nie zaradziły wszakże wszystkim potrzebom ludzi biednych. To dzieło podejmowały także osoby prywatne z pobudek filantropijnych, podobnie jak i instytucje administracyjne. Stwierdzić wszakże należy, że problem polepszenia doli ludzi biednych na przełomie wieków w Częstochowie nie pozostawał obojętny. Zorganizowaną formę kościelna działalność dobroczynna w Częstochowie i okolicy otrzymała w diecezjalnej „Caritas”, kierowanej przez biskupa częstochowskiego dra Teodora Kubinę.

DES ACTIVITÉS CARITATIVES À CZĘSTOCHOWA ENTRE LE XIX ET XX SIÈCLE

R é s u m é

Depuis la fin du XV siècle il y avait à Częstochowa des hospices tenus par la paroisse Saint Sigismond. Les pasteurs de cette paroisse étaient des Pères Paulins. Cependant un tout petit nombre de malades et de vieillards trouvaient une assistance caritative dans ces hospices. Après l'échec du soulèvement de janvier, toutes les formes d'activités de l'église ont été anéantiés par les autorités tsaristes. Pendant ce temps la population de Częstochowa grandissait et était arrivée à cinquante mille habitants. Les industries de tissage, métallurgiques et chimiques prenaient leur essor. Entre les XIX-e et XX-e siècle sont nées les nouvelles institutions caritatives. Elles fonctionnaient selon les enseignements de l'Eglise Catholique. Elles comprenaient: 1. Des refuges pour paralytiques et des orphelins sous la nomination de Saint Antoine, 2. Un hospice pour femmes — ouvrières malades, dirigé par les soeurs Honoratki, 3. La société caritative pour les Chrétiens, 4. La société contre la mendicité. Les activités de ces institutions étaient très utiles, mais elles ne pouvaient pas résoudre le problème de la pauvreté de la société.

⁴⁸ S. Nowak, jw., s. 43; *Przewodnik po Częstochowie i okolicy*, Warszawa 1909 s. 67.